

ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑΡΙΚΙΟΥ ΣΤΗΝ Ι. Μ. ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ*

Στη νοτιοδυτική πτέρυγα της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών είναι κτισμένο το Αρχονταρίκι ή Συνοδικό¹, κτίσμα για την υποδοχή των ξένων επισκεπτών και προσκυνητών της μονής. Σύμφωνα με το Χρ. Δημητριάδη που διετέλεσε και ηγούμενος της μονής και έγραψε το πολύτιμο για την ιστορία της «Προσκυνητάριον» το Αρχονταρίκι ανακαινίστηκε το 1795, όπως μαρτυρούσε επιγραφή πάνω από το υπέρθυρο². Η πολύστιχη αυτή επιγραφή, γραμμένη σε έμμετρο και ομοιοκατάληκτο ύφος, αναφέρει τα ονόματα του ζωγράφου Νεδέλκου, του ηγουμένου Θεοκλήτου και των χορηγών της τοιχογράφησης που ήταν «τζερτζήδες», δηλαδή ράπτες. Σήμερα η επιγραφή αυτή δεν σώζεται στο μοναστήρι, αναφέρεται όμως από τους μελετητές της ιστορίας της μονής, όπως τους Γ. Ζησίου³, Γ. Κουντιάδη⁴, Γ. Καφταντζή⁵ και το Μ. Χατζηδάκη⁶. Την επιγραφή παραθέτουμε αυτούσια από το «Νέο Μέγα Κώδικα της Μονής Προδρόμου Σερρών» που δημοσίευσαν το 1993 οι Β. Κατσαρός και Χ. Παπαστάθης⁷:

Τὸς οἶακας ἰθύνοντας τῆς πανιέρου ταύτης σταυροπηγιακῆς Μ<ονῆς> τῆς Σεβασμιωτάτης τοῦ Τρισολβίου Γέροντος> ὄντος Χριστομιμήτου Μεγάλου) Σκευοφύλ(ακος) κ(υρίου) Θεοκλήτου, κ(αι) ἀνεκαινίσθη ὁ παρὸν λί(αν)

*. Η εργασία αυτή αποτελεί ανάπτυξη ομοτίτλης ανακοίνωσής μου στο 14ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης που έγινε στην Αθήνα στις 22-24 Απριλίου 1994· βλ. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1994, σσ. 44-45. Πολλές ειχαριστίες οφείλονται στον ακαδημαϊκό κ. Μανώλη Χατζηδάκη για τις πολύτιμες υποδείξεις του στην παρουσίαση της παραπάνω ανακοίνωσης.

1. Σύμφωνα με τη μοναστική ορολογία πρόκειται για την αίθουσα συσκέψεων των μοναστηριών (όπου γίνονταν οι συνεδριάσεις των ηγουμενοσυμβουλίων).

2. Χρ. Δημητριάδης, *Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τῇ πόλει τῶν Σερρῶν σταυροπηγιακῆς Ἱεράς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, Λευψία 1904, σ. 49 (αναφέρεται το όνομα του Θεοκλήτου, σύμφωνα με το επίγραμμα πάνω από την πόρτα του Συνοδικού).

3. Γ. Ζησίου, «Χριστιανικά μνημεῖα Μακεδονίας», Π.Α.Ε. 1913 (1914), σ. 170, αρ. 59.

4. Γ. Κουντιάδης, *Σύντομος Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς Ἱεράς Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν (1270-1956)*, Σέρραι 1978, σ. 20.

5. Γ. Καφταντζή, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν καὶ τῆς περιφερείας της*, τόμος Α΄, Ἰθάκη 1967, σσ. 240, 241, αρ. 389.

6. Μ. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1830)*, τόμος Ι, Ἰθάκη 1987, σ. 112 (εισαγωγή).

7. Β. Κατσαρός - Χ. Παπαστάθης, «Ὁ “Νέος Μέγας Κώδιξ” τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *Σερραϊκὰ Ἀνάλεκτα*, τόμος πρῶτος, Σέρρες 1992, σ. 192.

Εικ. 1. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Άποψη δυτικού και νότιου τοίχου.

Εικ. 2. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Τμήμα της πάνω φρίζας.

πεποικιλμένος οικόσκος ό περικαλλής και καθωραϊσμένος, δαπάνη τε κ(αι) συνδρομη τών πανεντιμοτάτων τζερετζήδων τών θεοφιλών κ(αι) πανευλαβε-στατών Άνάστου, Σίμου και Ναούμ, Πέτρου, Άθνασιού, Παναγιώτου, Θεο-δωρή, Πέτκου, Άναστασιού-Μανόλη, Δούκα, Κωνσταντίνου, Μιχαήλ, Γεωρ-γίου, Παναγιώτου, Θεμελή, Γεωργίου, Δημητρίου, και Πολυμέρους τών πι-στών του Βαπτιστου παιδιών —ών τās ψυχās τάξον Χριστέ εν σκηναίς άγιων. Έξωγραφίσθη δέ παρὰ του θαυμαστου ζωγράφου Νιδέλκου άγχινοος κ(αι) ιστοριογράφου και πέρας ηδη έλαβε μηνί Άννουαρίου - εν έτει δέ άπό Χ(ριστου) τῷ κοσμοσωτηριῷ 1795.

Το όνομα του ζωγράφου Νεδέλκου ή Νιδέλκου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται παραπάνω, είναι γνωστό και από μία άλλη επιγραφή του Νέου Μεγάλου Κώδικα των Σερρών που αναφέρεται στην κατασκευή των μικρότε-ρων μανουαλίων του μεσονυκτικού και της λιτής: *Τά παρόντα διά χειρός Τούμου και Νιδέλκου δι' έξόδων Νικόλα φριμαντζη έκ Σταρτσίστας 1755⁸*.

Το Αρχονταρικό αποτελείται από μία τετράγωνη αίθουσα, πλούσια στο-λισμένη με τοιχογραφίες που διατάσσονται σε ορθογώνια διάχωρα, κάτω από το ταβάνι (εικ. 1).

Η οροφή είναι ζωγραφισμένη με χρώμα μπλε κοβαλτίου και χωρίζεται με ξύλινα πηχάκια και ισάριθμα τετράγωνα 15 από τη μία και 15 από την άλλη πλευρά. Περικλείεται από ξύλινο πλαίσιο, πλούσια στολισμένο με άνθη, γιρ-λάνδες και άλλα διακοσμητικά θέματα. Οι τοιχογραφίες απεικονίζουν κυ-ρίως τοπία, πόλεις, λιμάνια και διακοσμητικά θέματα, τύπου μπαρόκ και ρο-κοκό. Τα κύρια θέματα διατάσσονται στους κάθετους ανατολικό, βόρειο, δυ-τικό και νότιο τοίχο, ανάμεσα όμως σ' αυτά και στο ταβάνι μεσολαβεί ενιαία φρίζα, κοιλόκυρτης διατομής με πανομοιότυπη διακόσμηση, αποτελούμενη από κτίσματα, σπίτια με δένδρα δίπλα σε ρυάκια, ποτάμια ή βουνά, ενσωμα-τωμένα σε πλαίσια από διακοσμητικές γιρλάνδες (εικ. 2).

Περιγραφή των κύριων παραστάσεων

Δυτικός τοίχος: Η μακρύτερη παράσταση που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του τοίχου απεικονίζει, στο βάθος κτηριακό μεγάλοπρεπο συγκρότημα, προφανώς ανάκτορο, μπροστά από το οποίο εικονίζονται κήποι, σε ορθογώ-νια διάταξη, ανάμεσα σε πρασιές, σιντριβάνι, λιμνούλες με πάπιες και άλλα υδροβία πτηνά. Στο άκρο της παράστασης, αριστερά, παριστάνεται τμήμα ποταμού που συνδέεται με την ξηρά με γέφυρα. Πίσω, τη σκηνή κλείνει σειρά σπιτιών (εικ. 3). Πιθανή φαίνεται η ταύτιση της παράστασης αυτής με το γνωστό ανάκτορο του Σένμπρουν, κοντά στη Βιέννη, που ιδρύθηκε ως κνη-

γετικό περίπτερο την εποχή του Λεοπόλδου Α΄ και περατώθηκε στα χρόνια της Μαρίας Θηρεσίας το 1744⁹.

Ο Ν. Μουτσόπουλος γράφει σχετικά πως η παρουσία του «Σένμπρουν στο Αρχονταρίκι ερμηνευόταν από τους πατέρες από τη σχέση της μονής με τους Σερραίους βαμβακέμπορους, “επιτρόπους” της μονής στη Βιέννη»¹⁰.

Δεξιά και αριστερά του Σένμπρουν παριστάνεται η ίδια πόλη δύο φορές. Στη ΒΔ γωνία, σε προοπτική απόδοση, εικονίζεται παραθαλάσσια πόλη αποτελούμενη από δύο ακτές, τμήμα θάλασσας με γέφυρα και επτά λόφους στο βάθος. Σπίτια διατάσσονται στην αριστερή και μνημειακό ανάκτορο στη δεξιά όχθη. Δύο ιστιοφόρα διαπλέουν τη θάλασσα (εικ. 4).

Η παράσταση ταυτίζεται με μία άποψη της Κωνσταντινούπολης, στην οποία υπάρχουν οι επτά λόφοι στο βάθος, ο Κεράτιος κόλπος με τη γέφυρα του Γαλατά, τμήμα του Βοσπόρου, το σουλτανικό ανάκτορο του Τοπ-Καπί και αρκετά σπίτια.

Στη ΝΔ γωνία παριστάνεται πάλι θάλασσα με επτά λόφους, σπίτια στο βάθος, αριστερά και περίβολος τειχών με σπίτια στο εσωτερικό του, δεξιά. Στο πρώτο επίπεδο, μπροστά από το Βόσπορο, δεσπόζει τριμερές κύσκι, αυλή με σιντριβάνι και κήπος (εικ. 5). Και εδώ εικονίζεται κάποιο τοπίο της Κωνσταντινούπολης, στο οποίο κυριαρχεί ένα ανάκτορο στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου, ο περίβολος των τειχών με τις κατοικίες στο εσωτερικό του, μαζί με τμήμα της ευρωπαϊκής ακτής με μερικά σπίτια.

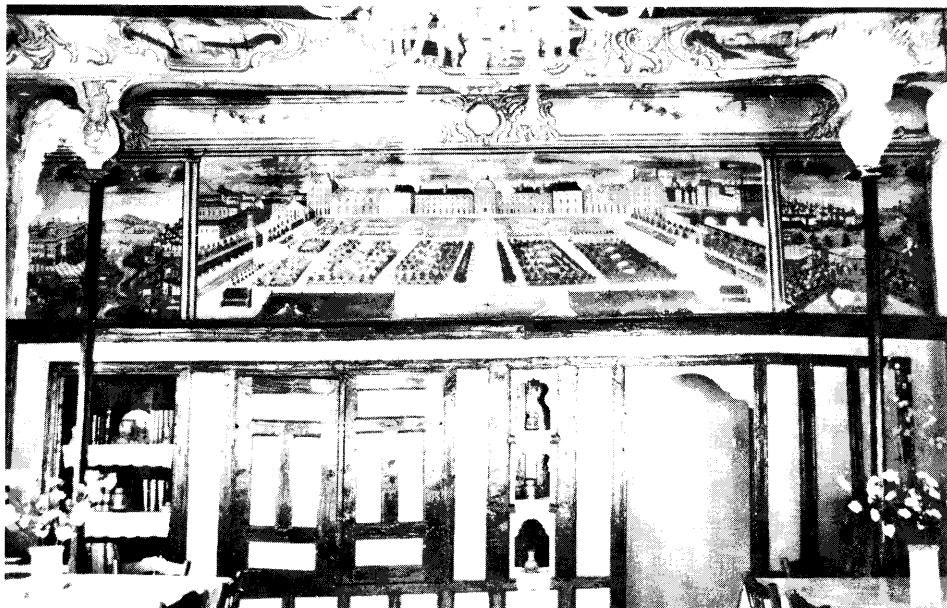
Ανατολικός τοίχος: Ο τοίχος αυτός διασώζει τις λιγότερες παραστάσεις, επειδή κακοποιήθηκε ανεπανόρθωτα στα μετέπειτα χρόνια. Σώζονται εννέα διάχωρα, στα οποία απεικονίζονται φρούτα και άνθη, διακοσμητικά θέματα με γιρλάνδες και άλλα παρόμοια θέματα (εικ. 6).

Στον προηγούμενο όπως και στον αιώνα μας έγιναν αλληπάλληλες επικαλύψεις με νεώτερα κονιάματα και έτσι καλύφθηκαν τα περισσότερα διακοσμητικά διάχωρα.

Βόρειος τοίχος: Εδώ κυριαρχούν δύο παραστάσεις πόλεων. Η πρώτη, δεξιά, έχει υποστεί μεγάλη φθορά, εξ αιτίας του μπουριού της σόμπας που τοποθετήθηκε μπροστά από το διάχωρο από τη μια και της υγρασίας που διαπότισε τον τοίχο από την άλλη. Απεικονίζεται κάποια πόλη την οποία διατρέχει ποταμός στο μέσο με γέφυρα και πλοίαρια. Στο άκρο δεξιά εικονίζονται ψηλά κτίσματα (εικ. 7). Από τα λίγα αυτά στοιχεία αναγνωρίζουμε μία

9. Ν. Μουτσόπουλος, *Τα αρχοντικά της Μακεδονίας: 15ος-19ος αι. Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία*. Α τόμος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 294 (όπου και διάφορες πληροφορίες για το ανάκτορο).

10. Ο.π., σσ. 294-295. Γνωστή είναι η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου του βαμβακιού που γινόταν στις Σέρρες τους 18ο και 19ο αιώνες. Γι' αυτό βλ. σχ. Π. Θ. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών (1383-1913)*, β' έκδ., Αθήναι 1966, σ. 373 και κυρίως 376.

Εικ. 3. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Δυτικός τοίχος. Παράσταση της Βιέννης.

Εικ. 4. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Δυτικός τοίχος (ΒΔ γωνία). Άποψη Κωνσταντινούπολης.

άποψη της Ρώμης με τον Τίβερη, τις δύο όχθες και τη Μουλβία γέφυρα, πετρόκτιστη¹¹.

Δίπλα της παριστάνεται μία άλλη πόλη, σε καλύτερη κατάσταση διατήρησης. Αριστερά διακρίνονται κτηριακό συγκρότημα που καταλήγει σε τρούλο με σταυρό —προφανώς εκκλησία—, σειρά κτισμάτων στο βάθος που περικλείουν αυλή με σιντριβάνι και σκάλα. Αυτή οδηγεί σε ανώτερο επίπεδο, αποτελούμενο από ορθογώνια τοποθετημένα πλακάκια. Δεξιά, πίσω από τον περίβολο, υπάρχουν κτίσματα με πύργο, ανάμεσά των (εικ. 7 και 8). Προς το παρόν φαίνεται αδύνατη η ταύτιση με κάποια γνωστή μας πόλη. Ο τοίχος καταλήγει σε δύο διάχωρα με διακοσμητικά θέματα, τραπεζάκι με φρουτιέρα και διακοσμητική γιρλάνδα με κληματίδα και σχηματοποιημένα άνθη (εικ. 8 και 9).

Νότιος τοίχος: εδώ διατηρούνται οκτώ διάχωρα, το ένατο έχει ασβεστωθεί για τις ανάγκες της θέρμανσης. Δύο διάχωρα σώζουν παράσταση δύο κυπαρισιών με τρίτο δένδρο, φουντωτό και πουλί στην κορυφή, ανάμεσά των (εικ. 11). Σε άλλα δύο, κυριαρχεί το γνωστό από αλλού, θέμα με το κομμένο καρπούζι και φέτα δίπλα του, περικλεισμένο από διακοσμητική γιρλάνδα (εικ. 10). Ένα πέμπτο φέρει ανθοδοχείο με άνθη, ανάμεσα σε δενδράκια με πουλιά στην κορυφή (εικ. 12), το έκτο απεικονίζει φρουτιέρα με σταφύλια πάνω σε τραπέζι που περιβάλλεται από γιρλάνδα (εικ. 13). Τέλος, δύο άλλα απεικονίζουν το πασίγνωστο θέμα της γιρλάνδας που περικλείει στο μέσον ένα άλλο διακοσμητικό θέμα (εικ. 14).

Χρώματα - τεχνική

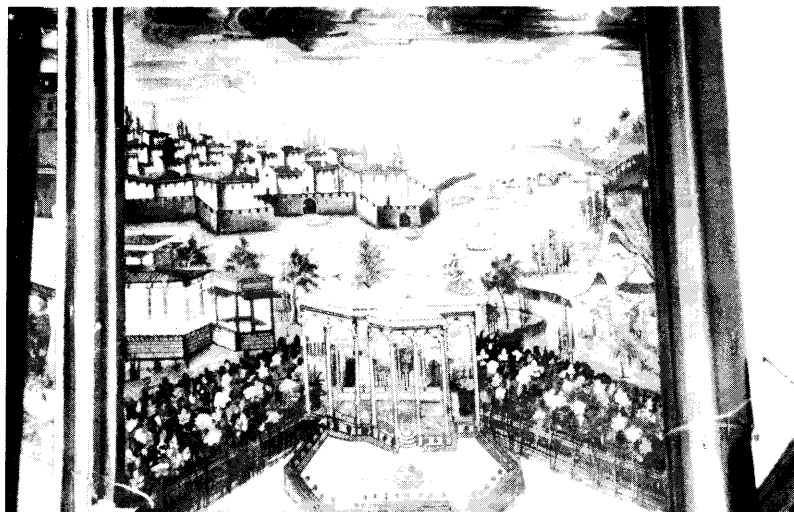
Τα χρώματα που κυριαρχούν στις συνθέσεις αυτές είναι κυρίως το γαλάζιο, η σιένα, η κίτρινη ώχρα, το πράσινο, το γκριζό, το ρόδινο και το χονδροκόκκινο.

Η τεχνική είναι ξηρογραφία, η οποία σε κάποια τμήματα των τοίχων τοποθετήθηκε πάνω σε τσατμά, που αποτελεί την αιτία των περισσότερων φθορών της ζωγραφικής επιφάνειας. Στη βαθμιαία καταστροφή των συντέλεσε και η υγρασία μαζί με την ανθρώπινη αμέλεια και αδιαφορία.

Εικονογραφικά πρότυπα - Τεχνοτροπικές παρατηρήσεις

Από τις αρχές τουλάχιστο του 18ου αιώνα η κατασκευή και εσωτερική διάρθρωση των χώρων των αρχονταρικών των μοναστηριών παρουσιάζει

11. Βλ. H. Hallensleben, «Das Katholikon des Johannes Prodromos Klosters bei Serrai», *Festschrift Fr. Dölger zum 75. Geburtstag, Byz. Forsch.* 1 (1966) 172 (δύο πόλεις ταυτίζονται με την Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη).

Εικ. 5. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Δυτικός τοίχος (ΝΔ γωνία). Άποψη Κωνσταντινούπολης.

Εικ. 6. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Ανατολικός τοίχος. Διακοσμητικό θέμα με γιrolάνδα.

απόλυτη αντιστοιχία με τους χώρους υποδοχής —τους λεγόμενους οντάδες— των αρχοντικών της Μακεδονίας και Θεσσαλίας¹². Παρόμοια διάταξη παρατηρούμε και στο Συνοδικό ή το αλλιώς λεγόμενο Αρχονταρίκι της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών¹³. Τις περισσότερες φορές τα αρχονταρικά έχουν πλούσιο ζωγραφικό διάκοσμο στους τοίχους και στις ζωφόρους, πάνω από τα παράθυρα και στα χαμηλωμένα τόξα —παρόμοια με εκείνα των δοξάτων—¹⁴ των σύγχρονων αρχοντικών της Σιάτιστας, Καστοριάς και των Αμπελακίων.

Η τοξοστοιχία, που υπάρχει σε μικρή απόσταση από το δυτικό τοίχο του αρχονταρικού με τους δύο κιονίσκους και τα κοιλόκυρτα κυμάτια που συνενώνονται σ' ευθεία γραμμή (εικ. 15), παρουσιάζει απόλυτη ταυτότητα με τις τοξοστοιχίες των δοξάτων των αρχοντικών, κυρίως της Καστοριάς¹⁵. Παρόμοιας μορφής είναι και ο τοίχος με τα παράθυρα, η οροφή και ο τοιχογραφικός διάκοσμος¹⁶.

Στα αρχοντικά της Σιάτιστας¹⁷, Καστοριάς¹⁸, Αμπελακίων¹⁹, Πηλίου²⁰ και Μολύβου²¹, για ν' αναφέρουμε μόνο μερικά από αυτά, συναντούμε πανοραμικές απόψεις της Κωνσταντινούπολης, Βενετίας, Φραγκφούρτης, Βουδαπέστης, Μαδρίτης και άλλων πόλεων. Τα τοπία αυτά παρατάσσονται συνήθως στις φριζες, στο επάνω μέρος των τοίχων του εσωτερικού χώρου. Αυτή είναι η συνηθέστερη ζωγραφική διακόσμηση που αφήνει αδιακόσμητη τη χαμηλότερη επιφάνεια, για χρηστικούς λόγους (να μη λερώνει δηλαδή) πιθανό-

12. Ν. Μουτσόπουλος, «Λαϊκή τέχνη», *Μακεδονία 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982, σ. 428.

13. *Ο.π.*, σ. 429.

14. Για την ορολογία βλ. 'Α. Κ. 'Ορλάνδου, *Τά βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς. Τά Παλαιά 'Αρχοντόσπιτα της Καστοριάς*, σ. 200, εικ. 133.

15. *Ο.π.*, όπου αναφέρεται ότι οι κιονοστοιχίες μπορεί να θεωρηθούν μακρινοί απόγονοι των περιστυλίων των αρχαίων ελληνικών σπιτιών.

16. *Ο.π.*, σσ. 206-7 (για άλλα κοινά σημεία).

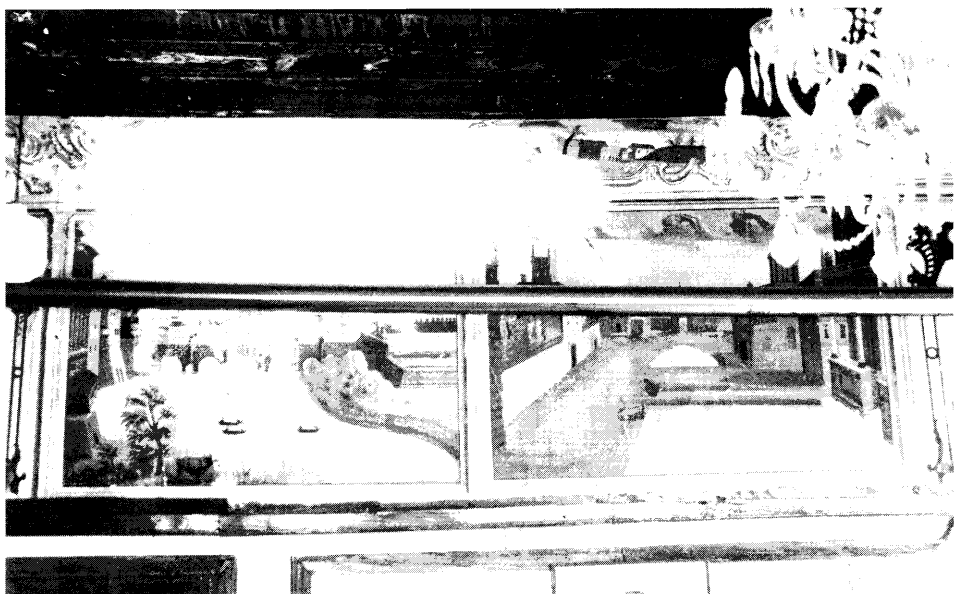
17. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Τά αρχοντικά της Σιάτιστας», *Ε.Ε.Π.Σ.Π.Θ.*, τ. Α' (1961-64), σσ. 31-190, πίν. 1-106 (σποραδικά), πίν. 64, 67, 70, 73 (παραστάσεις πόλεων). Για τις τοιχογραφίες των αρχοντικών της Σιάτιστας βλ. επίσης τη διδακτορική διατριβή της Μ. Κανατσίς, *Les peintures murales des demeures de Siatista aux XVIII et XIX siècles et les habitants*, Paris 1984.

18. Π. Τσαμίσης, *Η Καστορία καί τά μνημεία της*, 'Αθήνα 1949, σσ. 195, 207. Επίσης Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Τά αρχοντικά της Καστοριάς*, Αθήνα 1962 (σποραδικά).

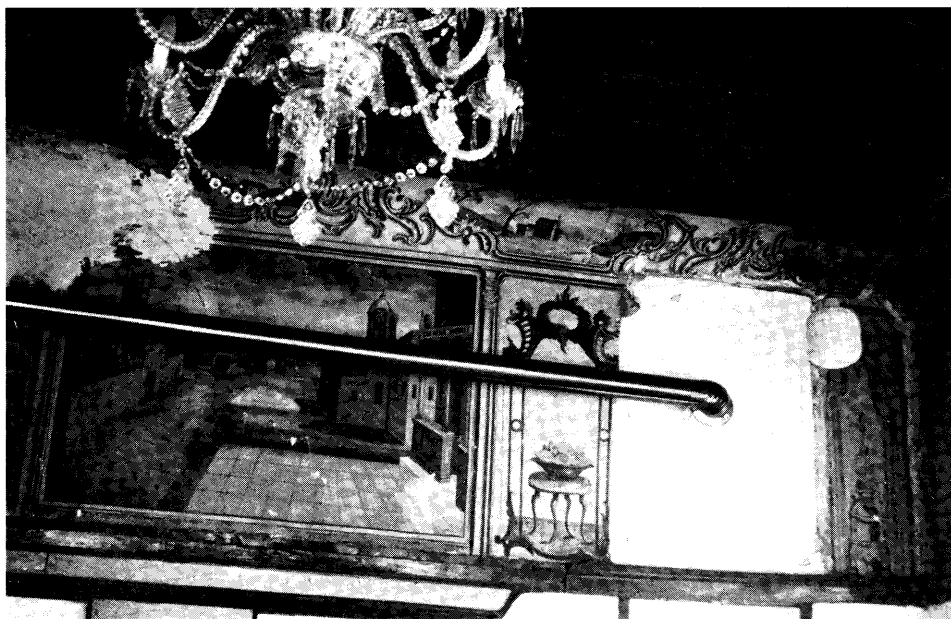
19. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Τά θεσσαλικά 'Αμπελάκια. Εισαγωγή στην ιστορία, την κοινωνοπραξία καί τά αρχοντικά της κωμοπόλεως», 'Επιθεώρηση 'Ηώς, 'Αφιέρωμα Θεσσαλία, 'Αθήνα 1966, σσ. 186, 188, 190, εικ. 49-50.

20. Κ. Α. Μακρής, *Η λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου*, Μέλισσα, 'Αθήνα 1976, σσ. 166, 172 (σχ. βιβλιογραφία).

21. Σ. Β. Σκοπελίτης, *'Αρχοντικά της Λέσβου. Τοιχογραφίες*, 'Αθήνα 1977 (Αρχοντικό Βαρελιτζιδάνας στην Πέτρα), σσ. (αναρίθμητες).

Εικ. 7. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Βόρειος τοίχος. Παραστάσεις Βιέννης και αταύτιστης πόλης.

Εικ. 8. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Βόρειος τοίχος. Αταύτιστη πόλη και διακοσμητικά διάχωρα.

τατα²².

Τα τοπία αυτά, τοποθετημένα σε πλαίσια, σαν ένα ζωγραφικό έργο, όπως αυτό θα υπήρχε στο εσωτερικό ευρωπαϊκών σπιτιών του 18ου αι., είναι παρμένα από ψηλά και θυμίζουν χαρτογραφίες και χαλκογραφίες του 16ου-17ου αι.²³.

Υπάρχουν επίσης άλλα, ανώνυμα, φανταστικά τοπία μέσα σε κύκλους σε μπάντες, όπως και άλλα διακοσμητικά θέματα αποτελούμενα από βάζα με λουλούδια, φρουτιέρες, μεμονωμένα φρούτα —καρπούζι—, διακοσμητικές γιρλάνδες και άλλα θέματα.

Οι τοιχογραφίες μας με παραστάσεις μέσα σε πλαίσια, φανταστικών τοπίων, αρχιτεκτονημένων κήπων, είτε ευρωπαϊκών μεγαλοπόλεων, όπως η Βιέννη, είτε ανατολικών, όπως η Κωνσταντινούπολη, έχουν ως πρότυπά των τις χαλκογραφίες παλαιότερες και σύγχρονες²⁴. Αυτές έδιναν έμπνευση στους περιπλανώμενους ζωγράφους, οι οποίοι με την τέχνη τους μετέφεραν στους τοίχους των οντάδων και των αρχονταρικών των μοναστηριών την αίσθηση πλούσιων, διακοσμημένων αιθουσών κεντροευρωπαϊκών ανακτόρων του μπαρόκ και σε συνέχεια του ροκοκό. Με την πλήρη επικράτησή των οι κοσμικές αυτές τοιχογραφίες απηχούν τη μεγάλη οικονομική άνεση και τον πλούτο του κοινωνικού στρώματος των αστών εμπόρων οι οποίοι ταξιδεύουν σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Αυστρία, Ουγγαρία) και της Ανατολικής (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη) κυρίως²⁵. Τα οικοδομικά ισνάφια είχαν επίσης υποδείγματα διακοσμητικών μοτίβων, λιθογραφίες ή χαλκογραφίες με παραστάσεις ευρωπαϊκών πόλεων, παλατιών, αρχοντικών που χρησιμοποιούσαν στην τοιχογραφική διακόσμηση των ζωφόρων και των τοίχων των οντάδων των αρχοντικών και κατ' επέκταση των αρχονταρικών των μοναστηριών²⁶.

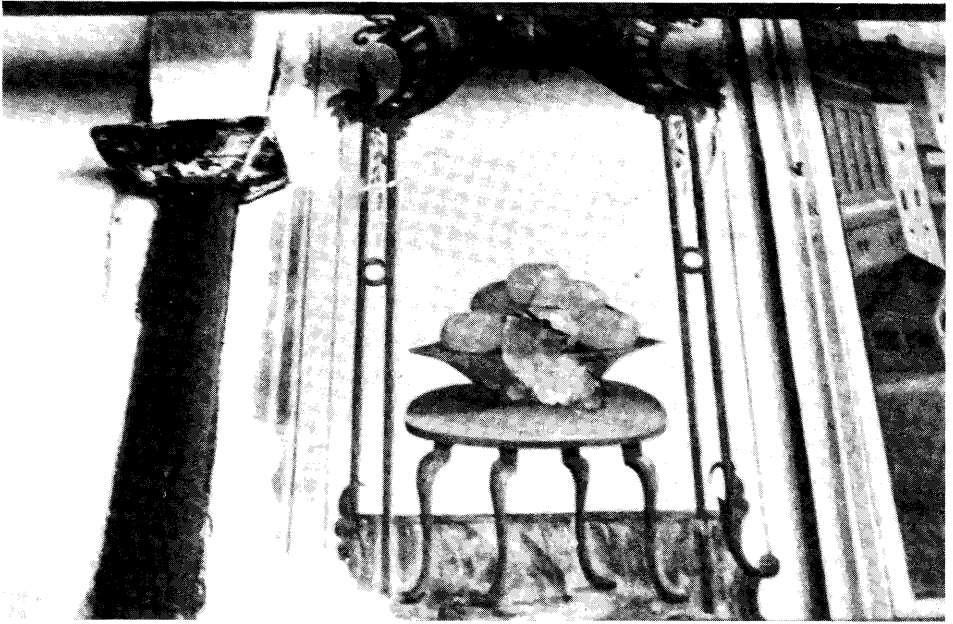
22. Κ. Μακρής, «Η συνθετική αντίληψη στις τοπογραφίες των βορειοελλαδίτικων σπιτιών», *Ε' Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 20-22/11/1987*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 138.

23. Βλ. σχ. Μ. Γαρίδη, «Καινοργια χαλκογραφικά πρότυπα για την κοσμική διακοσμητική ζωγραφική το 18ο και 19ο αιώνα», *Μακεδονικά* 22 (1982) 3 κ.ε. (σχ. πρδγμ. και βιβλιογραφία).

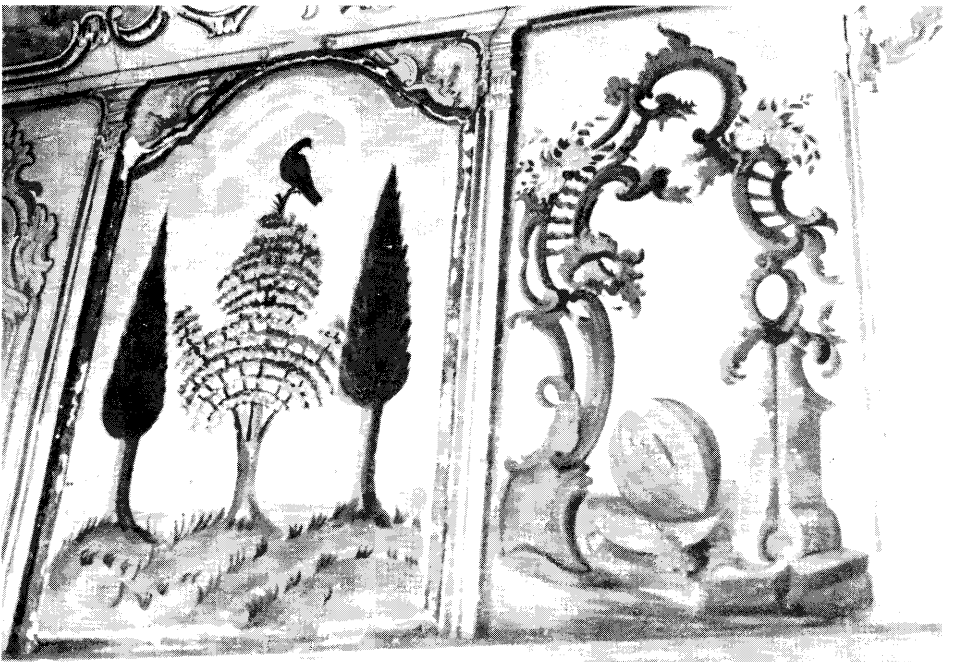
24. Παραστάσεις της Κωνσταντινούπολης, διαφόρων εποχών, υπάρχουν αρκετές στο λεύκωμα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, *Έλληνική Έμπορική Ναυτιλία 1453-1850*, Αθήνα 1972, έγχρ. πίν. 9, 10, 11, 12, 200, όπως και ξυλογραφίες και αντίστοιχες χαλκογραφίες.

25. Βλ. σχ. Μ. Γαρίδη, *ό.π.*, σ. 1.

26. Βλ. σχ. Fr. Calvert, *Lord Baltimore. A Tour to the East in the years 1763 and 1764*, London 1767, σ. 176 (χάρτης Κωνσταντινούπολης). Επίσης Μ. Lorichs aus Flensburg, *Konstantinopel unter Sultan Suleiman dem Grossen aufgenommen im Jahre 1559*, München 1902, σσ. 18-24, πίν. XXII. S. Schweiger, *Ein neue Reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, darum die Gelegenheit derselben Lander Stadt, Flecken, Gebew etc*, Nurnberg 1608, σ. 102, εικ. 6 (Κωνσταντινούπολη 1559). Σχετικά με παραστάσεις Βενετίας βλ. ενδεικτικά: Μ. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore d'après les dessins de M. Melling publié, par Treuttel et Wurtz, text de Charles Lecretelle*, Paris 1819, πίν. 88, 89.

Εικ. 9. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρικό. Βόρειος τοίχος. Διακοσμητικό θέμα.

Εικ. 10. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρικό. Νότιος τοίχος. Διακοσμητικό διάχωρο.

Μελετητές όπως ο Κ. Μακρής²⁷ και ο Μ. Γαρίδης²⁸, κυρίως, αλλά και άλλοι παλαιότερα (Ν. Μουτσόπουλος²⁹, Α. Ορλάνδος³⁰) επισήμαναν τη σχέση της «λαϊκής» ονομαζόμενης ζωγραφικής —όρος που καθιερώθηκε για τον προσδιορισμό της κοσμικής ζωγραφικής των σπιτιών του 18ου και 19ου αιώνα στον ελληνικό χώρο— και της δυτικής χαλκογραφίας. Οι παραπάνω μελετητές αναφέρθηκαν σε τοιχογραφίες με απόψεις πόλεων, των οποίων τα πρότυπα εντοπίστηκαν σε ευρωπαϊκές γκραβούρες είτε σύγχρονες είτε προγενέστερες.

Οι τοιχογραφίες του Αρχονταρικού εντάσσονται, κατά κάποιο τρόπο, σ' εκείνο το ρεύμα της τέχνης που κυκλοφορεί σχεδόν σ' όλες τις περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα σ' αυτές που βρίσκονται στις παρυφές της Μεσογειακής λεκάνης³¹. Η τέχνη αυτή δανείζεται πολλά στοιχεία από την αντίστοιχή της χρονικά, δυτικοευρωπαϊκή. Πρόκειται για το ρυθμό, γνωστό διεθνώς ως ροκοκό που έχει σταδιακά κατακτήσει όλη την Ευρώπη και προχωρεί προς την Ανατολή. Εδώ αποκαλείται σύμφωνα με το μελετητή ακαδημαϊκό Μ. Χατζηδάκη «ανατολικό ροκοκό», την επίδραση του οποίου αναγνωρίζουμε πολύ συχνά στην τοιχογραφική διακόσμηση των αρχοντικών, κυρίως της Βόρειας Ελλάδας, αλλά και της Θεσσαλίας και των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου.

Την κοινή σχέση του ρυθμού αυτού με τις τοιχογραφίες του Αρχονταρικού εντοπίζουμε κυρίως στο διακοσμητικό χαρακτήρα των θεμάτων που αποτελούνται από πολλά κυματιστά στοιχεία, λουλούδια και καρπούς από το φυτικό κόσμο, όπως και φυσιοκρατικά τοπία. Τα παραπάνω συνδυασμένα με τα αυθεντικά θέματα του ροκοκό, όπως τις γιρλάνδες, τις κληματίδες και τους φιόγκους χαρακτηρίζονται από το κυρίαρχο αίσθημα της δημιουργικής διάθεσης και έμπνευσης για τη χαρά της ζωής.

Στο Αρχονταρικό της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών το κυρίαρχο αυτό ρεύμα της ευρωπαϊκής τέχνης του 18ου αιώνα εμποτιζεται με το τοπικό «λαϊκό» χαρακτήρα και με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένα ιδιότυπο μείγμα τεχνοτροπίας μπαρόκ, ροκοκό και πολλών μεταβυζαντινών στοιχείων. Με την τέχνη αυτή υπάρχει και κάποια αντιστοιχία με το επονομαζόμενο «νεοελληνικό μπαρόκ»³² που κατακτά τα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Μακε-

27. Κ. Μακρής, «Το νεοελληνικό μπαρόκ και οι πηγές του», *Αριός*. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο. Τόμος Β', Πολυτεχνική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 1093-1105 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

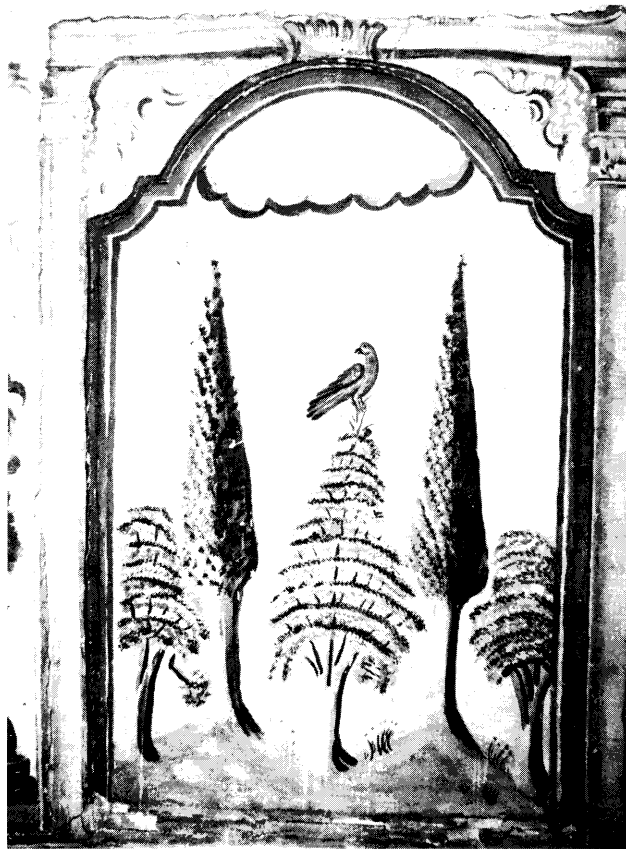
28. Μ. Γαρίδης, *ό.π.*, σσ. 1-13 και κυρίως 3-13.

29. Ν. Μουτσόπουλος, «Τά θεσσαλικά Ἄμπελάκια...», *ό.π.*, σσ. 181, 182.

30. Ἄ. Ὁρλάνδος, *Τά παλαιά ἀρχοντόσπιτα τῆς Καστοριάς...*, σσ. 196-200.

31. Για το ρεύμα αυτό της τέχνης βλ. κυρίως Μ. Χατζηδάκη, *Ἑλληνες ζωγράφοι...*, σ. 104 (όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά και ο όρος «ανατολίτικο ροκοκό»).

32. Βλ. σχετικά Κ. Μακρή, «Το νεοελληνικό μπαρόκ...», *ό.π.*, σ. 1095 κ.ε.

Εικ. 11. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Νότιος τοίχος. Δύο διακοσμητικά διάχωρα.

δονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας.

Η τεχνοτροπία αυτή, που αποτελεί ένα πρωτότυπο κράμα στοιχείων μπαρόκ-ροκοκό, ανατολικής διακοσμητικής αντίληψης και έντονων, ελληνικών παραδοσιακών στοιχείων, χαρακτηρίστηκε από τον Κ. Μακρή με τον όρο «νεοελληνικό μπαρόκ». Αυτός αναφέρεται ιδιαίτερα στην εκκλησιαστική ξυλογλυπτική³³ και στη ζωγραφική³⁴ διακόσμηση παραδοσιακών σπιτιών στα δραστήρια και μεταπρατικά κέντρα της Βόρειας και Κεντρικής Ελλάδας, όπως η Σιάτιστα, η Καστοριά, τα Αμπελάκια, τα Ζαγοροχώρια και το Πήλιο. Παρατηρούμε, όμως, την παρουσία του και σε πόλεις και χωριά της ευρύτε-

33. Κ. Μακρής, *Ἡ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου...*, σσ. 93-104 (σποραδικές αναφορές).

34. *Ὁ.π.*, σσ. 163-185. Βλ. επίσης γενικά: Κ. Μακρής, *Βήματα*, Ἀθήνα 1979, Κέδρος (συλλογὴ μελετῶν γιὰ τὴ λαϊκὴ τέχνη, ζωγραφικὴ καὶ ξυλογλυπτικὴ).

Εικ. 12. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Νότιος τοίχος. Διακοσμητικό διάχωρο.

ρης Βαλκανικής, όπως στο Αργυρόκαστρο³⁵, Μπεράτι³⁶, Μελένικο³⁷, Φιλίππουπολη³⁸, Στενήμαχο³⁹ και αλλού.

Η διπλή απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με ανάλογες παραστάσεις αρχοντικών, όπως του Νατζή στην Καστο-

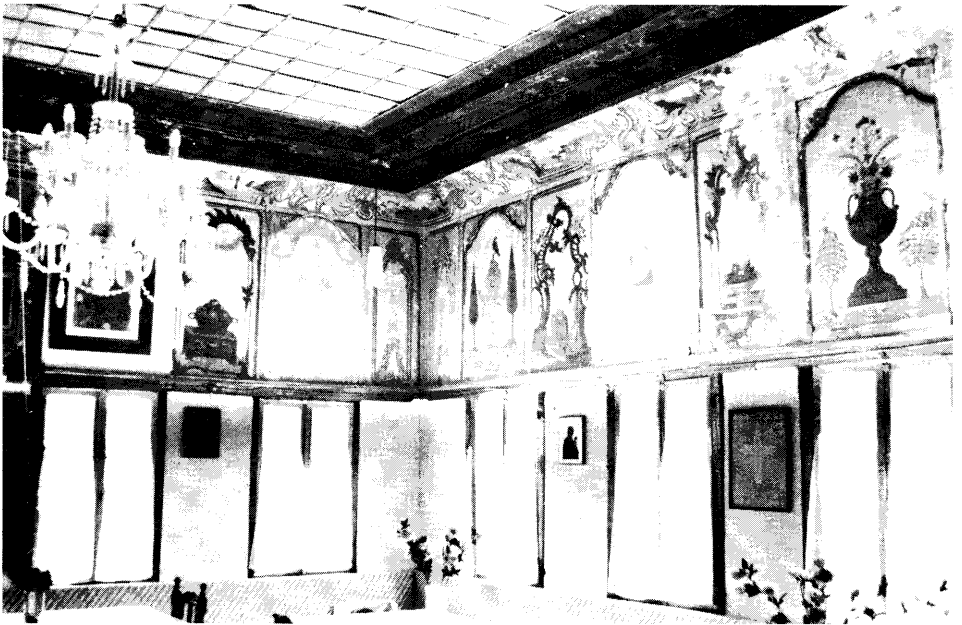
35. F. Shkupi, «Zbukurimorja e disa Banesave Gjirokastrite», *Monumentet* 32 (1986), τεύχος 20, σσ. 99-112, εικ. 8, 9.

36. Κ. Μακρής, «Το νεοελληνικό μπαρόκ...», *ό.π.*, σ. 1095.

37. *Ό.π.*, σ. 1095. Επίσης βλ. Z. Dimitrov - B. Sharov, *Mural Ornaments from South-West Bulgaria*, Sofia 1965 (διάφορα προδγμ.). Z. Dimitrov, *Stenopisin Ornamenti ot arhitekturin pame-tniši v porečiyta na Stuma, Mesta i Mariča*, Sofiya 1970, αγγλ. περίληψη, σσ. 108-9 (σποραδικά).

38. A. Boschkov, *Die Bulgarische Volks Kunst*, Δυτική Γερμανία 1972, σσ. 242, 245, 246, 250. Κ. Μακρής, *ό.π.*, σ. 1095 (με σχετική βιβλιογραφία).

39. Κ. Μακρής, *ό.π.*, σ. 1095.

Ειχ. 13. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Νότιος τοίχος. Τρία διακοσμητικά διάχωρα.

Ειχ. 14. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Άποψη νότιου και δυτικού τοίχου.

ριά (1750)⁴⁰, Τσιατσπαλά στη συνοικία Απόζαρι Καστοριάς (1798)⁴¹, Πουλκίδη⁴² και Μαλιόγκα⁴³ στη Σιάτιστα (1752-1759, 1849 αντίστοιχα), Σιόρ Μανωλάκη στη Βέροια⁴⁴ (σήμερα κατεστραμμένο), Γεωργίου Σβαρτς στα Αμπελάκια (1798)⁴⁵, Ευθυμιάδη στα Αμπελάκια⁴⁶, Τριανταφύλλου στη Δράκια Πηλίου (τέλος 18ου αι.)⁴⁷, Κράλη Κομνηνάκη στο Μόλυβο Λέσβου⁴⁸, για ν' αναφερθούν μόνο μερικά παραδείγματα. Η Βιέννη απεικονίζεται επίσης στο αρχοντικό του Αβραμόπουλου ή Δημητρίου Σβαρτς στα Αμπελάκια⁴⁹ (παρατηρούμε το ίδιο πρότυπο με του Αρχονταρικού του οποίου, όμως, η απόδοση είναι πλουσιότερη).

Η Βενετία εικονίζεται επίσης στο αρχοντικό του Δ. Σβαρτς στα Αμπελάκια⁵⁰, η Μαδρίτη⁵¹ και η Φραγκφούρτη στο σπίτι του Μαλιόγκα στη Σιάτιστα⁵², για να δείξουμε ενδεικτικά κάποια παραδείγματα. Το «νεοελληνικό μπαρόκ» επηρεάζεται περισσότερο από το βιεννέζικο μπαρόκ. Στην πόλη αυτή ζει και εργάζεται η ακμάζουσα και πολυπληθής ελληνική παροικία, κυρίως από βορειοελλαδίτες και Θεσσαλούς στους οποίους είχαν παραχωρηθεί εμπορικά, δικαστικά, εκκλησιαστικά και σχολικά προνόμια⁵³. Με το βιεννέζικο μπαρόκ έρχονται σ' επαφή οι Σερραίοι βαμβακέμποροι που εργάζονται και ακμάζουν στην πρωτεύουσα της τότε Αυστροουγγαρίας⁵⁴. Οι έμποροι αυτοί ενισχύουν και βοηθούν με εισφορές το ιστορικό μοναστήρι. Η απεικόνιση του

40. R. Hootz - F. Kyrieleis, *Kunstdenkkaler in Griechenland ein Bildhanbuch*, München - Berlin 1982, εκ. 216-217.

41. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Καστοριά*. Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα 1989, εκ. 68, 69.

42. Δ. Βέικου - Δ. Νομικού-Ρίζου, *Σιάτιστα*. Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα 1989, εκ. 34, 43.

43. Μ. Γαρίδης, *ό.π.*, πίν. 3α.

44. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Τό αρχοντικό του σιόρ Μανωλάκη στη Βέροια», Αθήνα 1960, ανάτυπο από το *Ζυγό*, τ. 56-57, εκ. 14, σσ. 21 κ.ε., πίν. 13.

45. Α. Δ. Διαμαντοπούλου, *Αμπελάκια*. Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Μέλισσα, Αθήνα 1986, εκ. 38, 73.

46. *Ό.π.*, εκ. 39, 54.

47. Κ. Μακρής, «Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου», *ό.π.*, σσ. 166-171, εκ. σ. 172, 181, 182.

48. Σ. Σκοπελίτης, *ό.π.*, σ. (αναρίθμητες). Κ. Μακρής, «Το νεοελληνικό μπαρόκ...», *ό.π.*, σ. 1103.

49. Α. Δ. Διαμαντοπούλου, *Αμπελάκια, εσωτερική διακόσμηση*, Αθήνα 1989, εκ. 27.

50. *Ό.π.*, εκ. 64.

51. Μ. Γαρίδης, *ό.π.*, πίν. 1β.

52. *Ό.π.*, πίν. 1α.

53. Κ. Μακρής, *ό.π.*, σσ. 1098-1102 κυρίως.

54. Για την ανάπτυξη του εμπορίου στις Σέρρες και ειδικά του βαμβακιού βλ. Π. Πέννα, *ό.π.*, σσ. 357-365. Επίσης Ά. Ε. Βακαλοπούλου, *Ίστορία του Νέου Έλληνισμού*, τ. Δ. *Τουρκοκρατία (1669-1812): Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 504 (γενικά για το εμπόριο βαμβακιού και καπνού και την οικονομική και πνευματική ζωή, σ. 504). Του ίδιου, *Ίστορία της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 395-397.

φημισμένου ανακτόρου Σένμπρουν της Βιέννης στο Αρχονταρίκι μαρτυρεί, χωρίς αμφιβολία, τις επιδράσεις και αναμνήσεις της τάξης αυτής των εμπόρων (εικ. 1, 3 και 15). Η διπλή απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης, δεξιά και αριστερά του Σένμπρουν της Βιέννης, στο Αρχονταρίκι συνδέει και ενώνει σε έναν ενιαίο τοίχο αρκετά επιτυχημένα και δημιουργικά τη Δύση με την Ανατολή (εικ. 1, 3, 4, 5 και 15).

Ο ζωγράφος Νεδέλκος, επηρεασμένος σαφέστατα από το ευρωπαϊκό μπαρόκ και κυρίως το ροκοκό της Κεντρικής Ευρώπης (Αυστρία, Γερμανία), δεν ξεχνά την Κωνσταντινούπολη προς την οποία στρέφονται όλοι οι σκλαβωμένοι Έλληνες, αστοί και χωρικοί. Φυσικά δεν πρόκειται για πιστή απεικόνιση της Βασιλεύουσας, είναι μία ελεύθερη, πρωτότυπη δημιουργία, βασισμένη σε μερικά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Η σύνθεση, προσαρμοσμένη ανάλογα στο χώρο που είναι ελεύθερος για τοιχογράφηση, αποτελεί πρωτότυπη δημιουργία του ζωγράφου, βασισμένη βέβαια στις δυτικές χαλκογραφίες⁵⁵ της εποχής. Η αντίληψη που δίνεται στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στη Βιέννη είναι χαρτογραφική, όπως τις βλέπει κάποιος από ψηλά⁵⁶.

Οι χαλκογραφίες και ξυλογραφίες που απεικονίζουν πόλεις και ειδικά την Κωνσταντινούπολη επαναλαμβάνονται με ελαφρές τροποποιήσεις από τους χαρακτές και μετά το 17ο αιώνα, κρατώντας φυσικά το βασικό τους σχέδιο. Η Κωνσταντινούπολη επανέρχεται πολλές φορές στην κοσμική ζωγραφική της εποχής, βασισμένη κυρίως σε παλαιότερα, χαλκογραφικά πρότυπα⁵⁷. Στο Αρχονταρίκι διατηρείται, σε γενικές γραμμές, το αρχικό πρότυπο, στην ουσία όμως το σχήμα μεταλλάσσεται και αναδημιουργείται από το ζωγράφο Νεδέλκο. Έτσι, ενώ παρατηρείται κάποια γενική ομοιότητα με τις αντίστοιχες παραστάσεις της Βασιλεύουσας στα αρχοντικά του ελλαδικού χώρου, η διπλή απεικόνισή της στη Μ. Προδρόμου Σερρών διατηρεί αυτοτέλεια και ανεξαρτησία. Υπάρχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά της, όπως το ανάκτορο του Τοπ-Καλί, ο Βόσπορος με τα ιστιοφόρα, η γέφυρα του Γαλατά, οι επτά λόφοι, τα σπίτια της μέσα στα τείχη, όλα αυτά, όμως, τυλιγμένα σε μία αίσθηση παραμυθιού. Είναι βέβαια φυσική η γοητεία που έλκει στα χρόνια της σκλαβιάς τους Έλληνες, η μαγική και άλλοτε δοξασμένη πολιτεία (εικ. 4 και 5)⁵⁸.

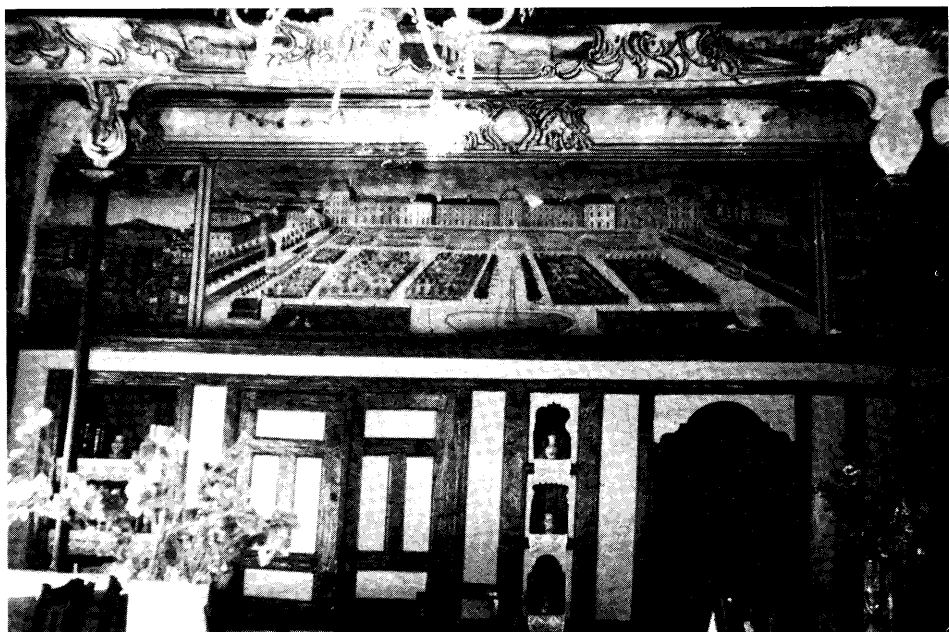
Προς το παρόν είναι αδύνατη η εντόπιση της προέλευσης και της πιθανής σχέσης με χαλκογραφικά πρότυπα παλαιότερων χρόνων των άλλων δύο

55. Βλ. κυρίως Μ. Γαρίδη, *ό.π.*, σ. 3.

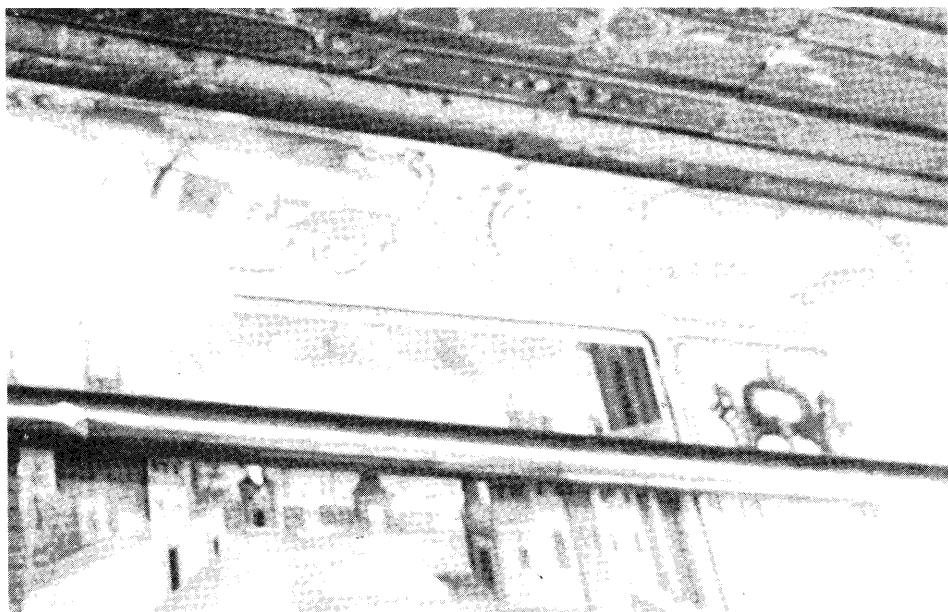
56. Βλ. κυρίως Κ. Μακρή, «Θαλασσινά θέματα στη Λαϊκή Τέχνη», *Βήματα*, Αθήνα 1979, σ. 272.

57. Βλ. Μ. Γαρίδη, *ό.π.*, εικ. 3, 7-10.

58. Για την αίσθηση του παραμυθιού και τη γοητεία της Κωνσταντινούπολης βλ. κυρίως το άρθρο του Κ. Μακρή, «Πολιτείες του θρύλου», *Βήματα*, Αθήνα 1979, σσ. 17-18.

Εικ. 15. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Άποψη δυτικού τοίχου.

Εικ. 16. Μονή Προδρόμου Σερρών. Αρχονταρίκι. Βόρειος τοίχος. Τμήμα πάνω φρίζας με φανταστικά τοπία.

παραστάσεων πόλεων (Ρώμη και αταύτιστη πολιτεία).

Άλλα διακοσμητικά θέματα, όπως η γιρλάνδα, το κομμένο καρπούζι, η φρουτιέρα, το ανθοδοχείο σχετίζονται με χαλκογραφικά πρότυπα που κυκλοφορούσαν από τους ζωγράφους από το ένα μέρος στο άλλο. Ενδεικτικά το θέμα του κομμένου καρπουζιού εμφανίζεται στο αρχοντικό της Πούλκως στη Σιάτιστα, του Κανατσούλη και Νατζή στην Καστοριά, του Γ. Σβαρτς στα Αμπελάκια, του Νεοχωρίου Πηλίου και αλλού⁵⁹.

Για τα μικρά φανταστικά τοπία που έχουν σχήμα έλλειψης, κύκλου ή ορθογωνίου παραλληλογράμμου και διατάσσονται κατά μήκος της κοιλόκυρτης φρίζας, κάτω από το ταβάνι (εικ. 16), εντοπίζουμε αρκετές επιδράσεις από την Κεντρική Ευρώπη⁶⁰.

Σ' αυτά η βλάστηση, τα κτίρια, γενικά το τοπίο, δεν αποτελούν ελληνικά στοιχεία. Είναι φανταστικά, επειδή υπακούουν σε μία καθορισμένη αυστηρά συμμετρία. Τα μικρά, φανταστικά τοπία δεν είναι ανεξάρτητα, αλλ' αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα ενός μεγαλύτερου διακοσμητικού συνόλου.

Κλείνοντας θα θέλαμε να τονίσουμε ότι οι κοσμικές τοιχογραφίες που υπάρχουν στο Αρχονταρικό της Μονής Προδρόμου Σερρών αποτελούν ένα λαμπρό σύνολο του τέλους του 18ου αι., στο οποίο κυριαρχεί το ροκοκό με διάφορα στοιχεία του νεοελληνικού μπαρόκ, έτσι όπως διαμορφώθηκε και επέβαλλε την παρουσία του στη ζωγραφική κυρίως των αρχοντικών του 18ου και 19ου αιώνα. Η παρουσία της ζωγραφικής αυτής στο Αρχονταρικό φέρνει έναν τόνο χαρούμενης, ανάλαφρης διάθεσης και ζωτικότητας στον αυστηρό χώρο του μοναστηριού. Με τις τοιχογραφίες αυτές συνδέεται το όνομα του ζωγράφου Νεδέλκου —άγνωστου από άλλα έργα— του οποίου η επνευσμένη καλλιτεχνική δημιουργία του αντανάκλαται εξαιρετικά στο χώρο υποδοχής του ιστορικού αυτού μοναστηριού της Ανατολικής Μακεδονίας.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗ

59. Κ. Μακρή, «Το νεοελληνικό μπαρόκ...», ό.π., σ. 1104, όπου και σχετικά παραδείγματα με ειδική βιβλιογραφία.

60. Ό.π., σ. 1104, όπου και σχετικά παραδείγματα.